

**ОБРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ
ЯК ОЗНАКА КУЛЬТУРИ МОВИ
(НА ПРИКЛАДІ МЕТАФОРИ)**

У статті виокремлено образність мовлення як основну комунікативну ознаку культури мови та охарактеризовано способи її застосування на прикладі використання метафори в текстах різних функціональних стилів. Образність розглянуто на прикладі трьох видів метафор: предикативних, об'єктних і атрибутивних. Виявлено, що метафоризація виконує не лише завдання досягти естетичної довершеності мовлення, але й сприяє ясності, точності, доступності мовлення. Цей підхід надає змогу окреслити напрями вдосконалення мовних навичок студентів.

Ключові слова: українська мова, культура мови, образність мовлення, метафора, експресивність мовлення, доступність мовлення, метафоризація.

В статье выделена образность речи как основной коммуникативный признак языковой культуры и определены способы ее применения на примере использования метафоры в текстах различных функциональных стилей. Образность рассмотрена на примере трех видов метафор: предикативных, объектных и атрибутивных. Выведено, что метафоризация выполняет не только задачу достижения эстетического совершенства речи, но также способствует ясности, точности, доступности речи. Этот подход позволит наметить пути совершенствования языковых навыков студентов.

Ключевые слова: украинский язык, культура речи, образность речи, метафора, экспрессивность речи, доступность речи, метафоризация.

The article revealed that the imagery of language is seen not only as a way of giving expressive, artistic and aesthetic expression, but also means expressiveness opinion referring to something new, complex, poorly understood. People usually try to use for their understanding in more intelligible sphere of the elements, and then it comes to the aid of metaphor, comparison and other figurative means.

The main purpose of the work is based on the separation of figurative speech as a basic communication feature of language culture and discovering the way of usage the metaphor in different functional styles.

In order to achieve this purpose, imagery is considered on the example of three types of metaphors – predicative, object and attributive. We have analyzed their operation in different styles and defined the role they perform in different

circumstances of communication. As a conclusion, the aesthetic function of imagery plays the main role in the artistic style and in journalistic texts. The function of activating the attention of the recipients is on the foreground, and in the scientific style the cognitive function of the important role is played by a metaphor, which makes it possible to comprehend the new object, based on knowledge of already known object, and argumentative function, that is, with the help of metaphors convince the correctness of the above thesis. The art of choosing and expedient to use figurative means for a particular purpose and in specific circumstances of communication determines the level of the culture of speech of the individual. Therefore, this approach will provide an opportunity to outline ways to improve the language skills of students.

Key words: Ukrainian language, language culture, imagery of speech, metaphor, expressiveness of speech, speech accessibility.

Курси української мови (за професійним спрямуванням) та риторики, які запроваджено до навчальних планів підготовки бакалаврів у закладах вищої освіти, покликані формувати мовну компетенцію майбутніх фахівців. Мовна компетенція – це сукупність лінгвістичних знань, умінь та навичок людини, які дають їй змогу використовувати мовну систему для всіх потреб (від мислення і сприймання навколишнього світу до спілкування в конкретній мовленнєвій ситуації). Формування мовної компетенції майбутнього фахівця передбачає засвоєння мовних норм на всіх рівнях (фонетичному, морфологічному, лексичному, стилістичному тощо) для адекватного їх застосування. Культура мови як наслідок формування мовної компетенції і як важливий компонент загальної культури людини має велике національне і соціальне значення, забезпечуючи високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективне здійснення мовних функцій, а також сприяючи підвищенню загальної культури особистості та суспільства [3, с. 287]. Серед основних комунікативних ознак культури мови виділяють правильність, логічність, точність, образність, виразність, лаконічність тощо.

Важливим складником культури мови є образність – ознака, яка полягає в здатності формулювати думку, залучаючи різноманітні художні засоби, що сприяє емоційності сприймання та робить мовлення влучним, яскравим, довершеним, експресивним. Актуальність та новизну дослідження визначає насамперед те, що образність мови розглядають як засіб вираження думки, адже

звертаючись до чогось нового, складного, мало зрозумілого, людина передусім намагається використати для осмислення елементи іншої, краще відомої, зрозумілішої сфери, і в цьому разі їй допомагають метафора, порівняння та інші засоби увиразнення думки.

Мету цієї статті визначаємо так: на підставі виокремлення образності мовлення як основної комунікативної ознаки культури мови виявити способи її застосування на прикладі використання метафори в усіх функціональних стилях. Для цього розглянемо різні види метафор, проаналізуємо їхнє функціонування в різних стилях та визначимо роль, яку вони виконують за різних обставин. Це надасть змогу виявити й окреслити способи вдосконалення мовних навичок майбутніх фахівців під час занять з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики. Матеріал для дослідження взято з науково-навчальної літератури останніх років, а також з газетних публікацій і довідкових видань.

У наукових дослідженнях образність насамперед аналізують як здатність викликати за допомогою мовних засобів наочно-чуттєві уявлення, а також як уміння оперувати наочно-образними уявленнями, які постають і перетворюються у свідомості людини [8, с. 72]. Не відкидаючи традиційного, започаткованого ще Аристотелем учення про цю мовну категорію, ми у своєму дослідженні долучаємо засоби когнітивної лінгвістики, що дає змогу виявляти нові грані начебто відомого мовного засобу. Адже людина застосовує образність не лише для «прикрашання» свого стилю, а й для вираження певних суджень, вона мислить метафорами, моделює за допомогою образів довколишній світ.

Аналізуючи образність мовлення на прикладі використання метафори, ми сприймаємо це поняття в значенні, пропонованому Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, які зазначають, що «сутність метафори – це розуміння сутності одного типу в термінах сутності іншого типу» [5, с. 27]. Беручи за основу таке визначення метафори, відзначаємо, що образність властива для будь-якого функціонального стилю, оскільки дає змогу «осмислювати певний аспект одного концепта в термінах іншого» [5, с. 31].

В останніх дослідженнях засобів створення образності автори дотримуються традиційних поглядів на метафору, серед яких стаття В. Зайцевої про вторинну номінацію [4], робота С. Булик-Верхоли та Ю. Теглівець [2], у якій описано значення метафори в розвитку української музичної термінології, монографія Н. Бойко про експресивні засоби в мові й мовленні [1]. Цікавими є дослідження окремих функціональних стилів, зокрема, О. Литвин і Н. Голубінка описали експресивну лексику публіцистичних текстів [6], І. Фоміна схарактеризувала образність мовлення під час навчання і дійшла висновку, що «словесні образи завжди виражають більше, ніж безпосередньо означають» [8, с. 73].

Відповідно до традиційної концепції науковий та офіційно-діловий стилі мають бути позбавлені будь-якої емоційності, тому для них не властива образність. Утім, ці стилі залучають до свого використання образність, зокрема метафору, хоч і дещо по-іншому, ніж художній чи публіцистичний стилі. Наприклад, засвоювати нову наукову теорію завжди легше, якщо використати для цього певні асоціації, що постають з попереднього досвіду, з буденного життя. Здобувши конкретні знання про предмет чи явище, ми згодом відсуваємо на другорядний план ці образні конотації, однак саме вони дають нам змогу глибше проникнути в сутність наукового поняття.

У нашому дослідженні розглядаємо образність на прикладі трьох видів метафор: предикативних, об'єктних і атрибутивних.

Предикативні метафори – образні вислови, які з'явилися внаслідок переосмислення дії, діяльності. Цей тип метафор поширений у художньому та публіцистичному стилях: *корупція процвітає*, *народ відвертається від влади*, *студенти озброюються знаннями*, *слова зважують*, *демагогію розводять*, *думку схоплюють*, *ідею можна поховати*, *з модними тенденціями не варто боротися*, *виклик кидають*, *реформа запрацювала*, *надія розтанула*, *хліб зацвів* тощо. У розмовно-побутовому можна почути метафори-жаргонізми: *підставити* людину, *стукнути* на сусіда, *бортонутти* когось, *дерібанити* гроші тощо. На цих прикладах бачимо, що предикативні метафори створюють певну

експресію, сприяють емоційності вислову, привертають увагу співрозмовників своєю влучністю, дотепністю, яскравістю. Окрім того, вони подекуди виконують інтерпретаційно-оцінну функцію, надаючи вислову індивідуально-авторського позитивного чи негативного відтінку.

Традиційно нейтральні з погляду експресії науковий та офіційно-діловий стилі також долучають до свого арсеналу предикативні метафори. Ось приклади з наукового стилю: *закодувати* хворого, *читати* лекцію, комп'ютер *завис*, двигун *кашляє* тощо. Ці приклади засвідчують, що метафора в науковому дискурсі не стільки спричиняє емоційність висловлювання, скільки допомагає точніше зрозуміти сутність названої діяльності, відсилаючи наші думки до добре відомих дій. Наведемо також ілюстрації з офіційно-ділового стилю: *прийти* до висновку, *скласти* повноваження, *надати* характеристику, *скласти* подяку, *надати* висновок тощо. Наведені предикативні метафори також унаочнюють відповідні дії, роблять їх зрозумілішими і не викликають особливих емоційних реакцій.

Об'єктні метафори – ті, які з'явилися внаслідок переназивання одних об'єктів термінами інших об'єктів. Метафоричне переосмислення слів ґрунтується на схожості за формою, розміром, призначенням, будовою, функціями тощо. Безумовно, художній та публіцистичний стилі тут найпродуктивніші: *війна* ідей, політичний *банкрут*, *меч* добра, мистецька *революція*, народний *вулкан*, *хвиля* протесту, *острівець* комфорту, *стіна* лісу тощо. Розмовно-побутовий також виявляє активність: *вушко* голки, мінська *балалайка*, хакерська *атака*, передвиборча *локшина* тощо.

Науковий стиль, який за своєю специфікою охоплює нові, складні, малозрозумілі сфери, нерідко намагається використати предметну сутність відоміших, простіших сфер, тому об'єктні метафори в цьому стилі – досить поширене й звичне явище: магнітне *старіння*, *живучість* енергосистеми, *провал* напруги, *дух* закону, *буква* закону, *повалення* влади, європейський *вектор*.

Серед об'єктних метафор наукового стилю окреме місце

посідають терміни, утворені внаслідок метафоризації загальноживаних слів. Метафоризація як когнітивний механізм терміноутворення є «закономірним явищем, оскільки вона постає у такий спосіб використання мови, коли буквально значення слів використовують для вираження інших смислів [2, с. 99]. Прикладів термінів, що виникли внаслідок метафоризації, є чимало в різних галузевих терміносистемах: *головка* двигуна, робочий *орган* машини, охолоджувальна *лопатка*, сталева *баба*, *комір* поршня, луцильний *ніж*, свердлити *гніздо* (машинобудівна терміносистема), *гірлянда* ізоляторів, кабельна *подушка*, *зубець* обертової електричної машини, *ребра* графа, *коридор* розподільного пристрою, кабельна *галерея* (електроенергетична терміносистема), *атака*, *лад*, *партія*, *бугай*, *коник*, *жабка* (музична терміносистема), *опозиція*, *екскурсія*, *період*, *усмішка*, *фігура* (риторична терміносистема) тощо. Наголосимо, що термінологічна метафоризація – це значний за обсягом пласт об'єктних метафор, що функціонують у науковому стилі, адже терміни, що виникли внаслідок метафоризації загальноживаних слів, мають зрозумілу для мовця внутрішню форму, вони дають змогу передавати наукову інформацію в зручнішій для адресата формі. Образність у науковому стилі базовано на загальномовних конотаціях, що дають змогу робити доступними складні наукові поняття й ідеї. З огляду на це можна вважати експресивний компонент такої образності другорядним, підпорядкованим. Метафора тут передусім виконує мислеоформлювальну, інформаційну функцію.

Цікаво виявляє себе об'єктна метафора в офіційно-діловому стилі. Розглянемо це на прикладі назви організації, що вважає себе експертною та громадською платформою в галузі зовнішньої політики, – «*Майдан* закордонних справ». Завдяки залученню метафоричного значення слова «майдан», що у свідомості українців «уособлює символ самобутнього, самодостатнього, гордого, вільного народу, який вірить у своє завтра і сам невпинно наближає його» [7, с. 11], численні прихильники цієї політичної ідеї усвідомлюють власну відповідальність за роботу цієї організації. Отже, метафора стає тут дієвим засобом, що

викликає прихильність до цієї організації, сприяє залученню громадян до її підтримки тощо. Тому, очевидно, ця лексема стала досить популярною і входить до складу найменувань різних ергонімів, виробничих і суспільних об'єднань тощо: «Народний Майдан» (громадський рух), «Вимоги Майдану» (народний університет), «Авто-Майдан» (політична партія) і т. ін. [7, с. 14]. Отже, метафора тут впливає на політичну свідомість індивіда.

Атрибутивні метафори з'явилися внаслідок переосмислення ознаки (предмета або дії). Їхня частотність у різних стилях мови не викликає сумнівів: *порожні слова, темні часи, криве слово, гаряча пора, золотий вік* (художній стиль), *червона лінія, колосальні успіхи, помаранчева столиця, драконівські закони* (публіцистичний стиль), *мокра справа, крутий чоловік* (розмовно-побутовий стиль), *вічний двигун, сильний аргумент, слабкий аргумент, білий вірш, чорна п'ятниця* (науковий стиль). Семантичне оновлення якісних прикметників у наведених прикладах атрибутивних метафор репрезентує не лише експресивно-оцінну функцію, а й інформаційну, мислеутворювальну, інтерпретаційну.

Отже, підсумовуючи, відзначимо, що багатозначність слова – свідчення необмежених можливостей мови – дає простір творчому використанню лексичних елементів у різних ситуаціях спілкування. Усяке багатозначне слово може відігравати стилістичну роль без інших слів, а лише залежно від авторської настанови й контексту. Амплітуда коливань семантики окремого слова від загального, абстрагованого, до конкретного, окремого, створює неперевершені можливості для стилістичних видозмін. Ця властивість лежить в основі метафоризації.

Усупереч традиційним поглядам, що трактують образне мовлення як «складне, специфічне явище, яке використовується передусім у художньому стилі мовлення» [8, с. 73], оскільки воно надає висловленню художньо-естетичної довершеності, сприяє експресивності мовлення, ми вважаємо, що метафоризація також надає мовленню ясності, точності, доступності. Саме ці якості є вкрай важливими для наукового стилю. Тому образність мовлення аналізуємо, з одного боку, як експресивний засіб, який

має викликати потрібні почуття в реципієнта, а з іншого – як засіб виразності, точності викладу. За такого підходу стає зрозуміло, що образність властива різним стилям і жанрам, адже метафора здатна виконувати мислеоформлювальну, інтерпретаційну, інформаційну функцію. У кожному конкретному випадкові вживання образних засобів має бути внутрішньо вмотивованим і стилістично узгодженим.

Якщо в художньому стилі основну роль відіграє естетична функція образності, метафоричності, то в публіцистичних текстах на перший план виступає функція активізації уваги слухачів (читачів), інтерпретаційно-переконувальна, маніпулятивна функція, а в науковому стилі найважливішу роль відіграє пізнавально-інформаційна функція метафори, яка дає змогу збагнути новий об'єкт, спираючись на знання про вже відомий об'єкт, та аргументаційна функція, коли за допомогою метафори переконують у правильності висунутої тези.

Мистецтво добирати й доцільно використовувати образні засоби з конкретною метою та в конкретних обставинах спілкування визначає рівень культури мовлення особистості. Тому дуже важливо бути озброєним розумінням стилістичних можливостей літературної української мови та вміннями послуговуватися ними для активного спілкування в ділових ситуаціях, під час публічних виступів, підготовки наукових проектів тощо.

Бібліографічні посилання

1. **Бойко Н. І.** Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. – Ніжин : НПДУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.
2. **Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В.** Значення метафори розвитку української музичної термінології // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2017. – 302 с. – С. 98–106.
3. **Вознюк Г., Куньч З.** Культура мовлення як невід'ємний аспект курсу риторики для аспірантів // Матеріали VI Міжнародної наукової конференції ІКС-2017 «Інформація, комунікація, суспільство 2017». – Львів : Вид-во Львівськ.

- політехніки, 2017. – С. 286–287.
4. **Зайцева В. В.** Дещо про вторинну номінацію (на матеріалі українськомовної газети) // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 202–211.
  5. **Лакофф Дж., Марк Дж.** Метафори, которими мы живем : пер. с англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
  6. **Литвин О. Г., Голубінка Н. І.** Експресивна лексика як засіб активізації уваги читача публіцистичних текстів (на матеріалі публікацій «Українського тижня») // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2017. – С. 242–251.
  7. **Степаненко М.** Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон. – Харків : Видавець Іванченко І.С., 2017. – 616 с.
  8. **Фоміна І. Л.** Роль образності мовлення під час навчання // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 2014. – № 11. – Т. 1. – С. 72–74.